

Megjegyzések a vitához

Benda Kálmán referátumából kiindulva, Makkai László és Benczédi László előadásához is szeretnék hozzászólni.

Egész tömören megfogalmazva, e három referátum mondanivalóját a következő megállapításokban foglalhatjuk össze:

Benda Kálmán szerint a végváriak hősi kitartásának mozgatóereje:

a) a vallásos ideológia, keresztény–pogány ellentét köntösében jelentkező törökellenesség;

b) a szülőföld szeretete, védelme.

Makkai László előadása szerint a XVII. század elején a Habsburg-ellenes nemzeti függetlenségi harcban, a Bocskai-féle felkelésben erőteljes, új vonásként jelentkezik a „nemzeti” argumentáció, melyet a fenyegetett helyzetű protestáns nemességtől átvéve a felkeléshez csatlakozott hajdúk is magukévá tettek.

Benczédi László ismét olyan időpontban, a XVII. század második felében vizsgálta a vitélő rend ideológiáját, amikor újra élesen előtérbe nyomult a Habsburg-kérdés.

Kiemelendő, hogy mind Makkai, mind Benczédi elsősorban a 13 vármegye, a Felső-Tiszavidék társadalmi képletéből kiindulva ragadják meg és vizsgálják a XVII. századi történetünk két legjelentősebb társadalmi megmozdulását.

Le szeretném szögezni, hogy mindhárom referátum alapmondanivalója teljesen meggyőző, azzal egyetértek. Jelentős, s egyben megnyugtató eredménynek tartom, hogy mindhárman vizsgálat alá véve az adott korszakokat, problémákat, sok olyan illúziót számoltak fel, amelyek nem állják meg az alaposabb történelmi vizsgálódás próbáját.

Én szeretném kiegészíteni eredményeiket, térben és időben olyan területre, ill. korszakra fordítva figyelmemet, mely e referátumok vizsgálódási körén kívül esett, ti. területileg a Dunántúlra, időbelileg pedig az 1606. évi zsitvatoroki és az 1664. évi vasvári békék közötti időszakra. Előrebocsátom, hogy megállapításaim nem mondanak

ellent e három előadás eredményeinek, sőt, úgy érzem, hogy azokat kiszélesítve, még általánosabb érvényűekké teszik.

Kiindulásul a végházakban katonáskodó elemek társadalmi helyzetét kívánom egy kissé szemügyre venni. Az utóbbi évek, s nem kis mértékben Benczédi kutatásai nyomán világossá vált, hogy a végvárakban két egymással ellentétes tendencia különböztethető meg. Az ő fogalmazása szerint: „A várak jelentős részében a katonaság éles küzdelmek árán jobbágytelkeket hasított ki a váruradalmak területéből, vagy a szomszédos földesurak birtokaiból, s családostól paraszti gazdálkodásba kezdett. A jelek szerint jónéhány helyen sikerrel járt az a küzdelem is, amelyet a parasztkatonák a telkeik után járó földesúri szolgáltatások alól való mentességükért folytattak. Kialakulóban volt tehát a végvári katonaságnak egy olyan típusa, amely hovatovább szabad paraszti státust harcolt ki magának, sőt helyenként árútermelő tevékenységbe, kereskedésbe is kezdett. A feudális világ szorításával és támadásaival szemben védezte őket a várőrségek közös, fegyveres ereje, s a végvárak »szabadsága«, melyre leveleikben, folyamodványaikban lépten-nyomon hivatkoznak.” A másik tendencia ezzel szemben, amint azt megállapítja, a végvári katonaság elszegényedése, szétzúllása irányában hatott, s végérvényesen az 1664-ik évi vasvári béke után kerekedett felül.

E megállapításokkal teljesen egyet tudok érteni s magam is sok XVII. századi adatot ismerek, melyek a végváriak között folyó paraszti gazdálkodás széles elterjedését bizonyítják. Meglepetésként hatott rám azonban az az 1587. november 1-én kelt császári utasítás, mely hasonló problémákra vet fényt. Az „Instructio Commissariorum a Danubio usque ad Comitatum Lyphthouensem” cím, amelyet az irat visel s mely a a Dunántúl délnyugati részén birtokos Batthyányak levéltárában maradt fenn, arra utal, hogy a szóbanforgó jelenség elterjedt volt az ország nagy területein, a Dunántúltól fel Liptóig. Az utasítás meghagyja, hogy a végházak katonái nem mérhetnek ki bort; szőlők is vannak, melyek után nem adnak tizedet, ezután erre is kötelezni kell őket. Továbbá e katonák szántóföldeket, réteket, erdőket, halászóvizeket és egyéb hasonlókat szoktak a maguk részére „usurpálni”, amelyekből nem csekély hasznuk származik; a jövőben ettől is kell őket tiltani.

Maksay F. felhívta rá a figyelmemet, hogy a XVI. századi törvényekben is találhatók ilyen jelenségekre utalások. Ez a momentum idáig elkerülte mindannyiunk figyelmét. Egyben hozzáfűzném, hogy ha további kutatások a XVI. századi végvári katonaság körében ki tudnák mutatni a szabadparaszti gazdálkodás számottevő arányú elterjedését, ez társadalmi okokkal még inkább alátámasztaná, s nem gyengítené Benda Kálmán megállapítását arról, hogy a végvári katonák nagy kitartással, hősi helytállással harcoltak a gyűlölt török ellenség ellen. Ha e helytálláshoz társadalmi-anyagi indítékok is hozzájárultak, ez nem csökkenti a tudatukban élő katolikus vagy protestáns színezetű keresztény ideológia jelentőségét, mert valóban semmilyen magyarországi tizedmentes szülő önmagában nem magyarázza meg a Kisásziában gályarabságot is vállaló, hitükhöz hű rabok magatartását.

A referátumok megállapítják, hogy a végváriak, a katonáskodó hajdúk ideológiájában a keresztény–pogány ellentétpár után a XVII. század elején történt az átváltás a „nemzeti” hazafias argumentációra.

A XVII. század elején lezajlott Bocskai-felkeléssel kapcsolatban, mint azt Makkai László leszögezi: a magyar uralkodó osztálynak rendi kiváltságaiban, birtokjogaiban leginkább fenyegetett vagy éppen életveszélyben levő tagjai a Habsburg-udvarral fennálló ellentétüket a „magyar és német nemzetség” ellentétének értelmezték, és e harchoz sikerült megnyerniük a hajdúk fegyveres erejét. A felkelés során, mint a referátumból kiderül, olyan hazafias ideológia alakult ki, amely már jelentősen eltért a XVI. századi törökellenes, keresztény ideológiától. A felkeléshez csatlakozott hajdúkapitányok ennek az ideológiának öntudatos hordozóivá, terjesztőivé váltak.

E fenti megállapításokat a Bocskai-felkelés dokumentumai mindenben igazolják. A hajdú-kérdést azonban szeretném kiszélesíteni, és felhívni a figyelmet a következő, eddig ismeretlen adatokra. Tudjuk, hogy a hajdú-kérdés Északkelet-Magyarországon, a három részre szakadt ország három részének találkozásánál volt igen súlyos probléma, — Bocskai éppen ezeket a hajdúkat tudta megnyerni magának. A hajdúk azonban jelentős

mértékben foglalkoztatták a Dunántúl délnyugati vármegyéit is, mint ez a megyei statutumokból kiviláglik. Fel szeretném hívni a figyelmet továbbá arra a tényre is, hogy nemesak Bocskai, hanem a Habsburgok is számoltak a zsoldért felfogadható hajdúk fegyveres erejével. Bocskai egyik hadvezére, Némethy Gergely elkövette azt a súlyos hibát, hogy a Dunántúlra betörve, szövetségül hívta a törököket, akik tatár segédcsapataikkal mérhetetlen pusztítást zúdítottak a Bocskai-hajdúk, valamint az ezek stájerországi betörését megtorló stájer csapatok átvonulásai alkalmával úgyszólván erős teherpróbának kitett jobbágylakosságra. Nem kell csodálkoznunk azon, ha e terület magyar, német vagy horvát lakosságú jobbágyfalvaiban egyaránt a Habsburg-ellenes nemzeti ideológia nyomai helyett felperzselt házakról és a pusztulás miatt fizetésképtelenné vált falvak tucatjainak több évi adómentességéről szólnak a források.

Bocskai hajdúi és szerencsétlenül megválasztott szövetségeseik ellen a Habsburgok zsoldjukba fogadták a Vas és Zala megyei hajdúkat, akiknek a szidalmazásától egyébként visszhangzanak a megyei statutumok. Mátyás főherceg 1605. március 8-án utasította Batthyány Ferencet, hogy 500 szabad hajdút (liberi hajdones) fogadjon ő Fesége zsoldjába, vigyázni kell azonban arra, nehogy e hajdúk a törökkel titokban összejátsszanak. E deklaszált szegénylegények politikai magatartása és ideológiája is, a jelek szerint, meglehetősen labilis volt, könnyen változott; e rétegek potenciálisan mind a Habsburg-ellenes nemzeti felkelés, mind a Habsburg uralkodó katonai támaszai lehettek, de attól is tartani kellett, hogy képesek a törökökkel cimborálni.

Mátyás főherceg azonban ennél is hatékonyabb védekezési módokat keresett Bocskai hajdúi ellen: azonkívül, hogy nagyszámú katonaság küldését helyezte kilátásba az osztrák örökös tartományokból, a Bocskai-féle hajdútelepítést és kiváltságolást megelőzően (Bocskainak a hajdúkat megnevesítő és letelepítő oklevele 1605. december 12-én kelt!), 1605. augusztus 15-én Bécsben kiadott oklevelével minden paraszti szolgáltatástól szabad földet ígért azoknak, akik mellette fognak fegyvert. A Batthyány Ferenc tulajdonába került pátensen nincs címzés, nyilván általánosabb jelleggel mindazon katonáskodó elemeknek szól ez a toborzólevél, akik hajlandók úgy mellett fegyvert fogni. A magyar nyelvű oklevél szövege az intitutatio után így hangzik: „Akaránk nektek az mi kegyelmességünket megjelentenünk és az mi levelünk által titeket bizonyossá tennünk, hogy ha ti, az miképpen magatokat ajánlottátok, az fölséges Római Császárnak, az mi kegyelmes urunk és bátyánknak és nekünk hívek, és az kereszténységnek hasznos szolgálattal leszte az természet szerint való ellenségnek romlására, kire intünk titeket. Mi is tinektek az fölséges Római Császár és az mi kegyelmességünket ajánljuk és tinektek ezt az jót és kegyelmességet cselekedszük, hogy tinektek békeséges helyen Magyarországon elegendő élő földet adunk, és titeket minden paraszti szolgálattól és adózástól szabadossokká teszünk és mindenek ellen kegyelmesen meg akarunk oltalmazni, és minékünk soha egyéb szolgálatra nem kötelezünk, hanem csak az vitézlő és hadakozó dolgokra. Az miképpen hogy ezekről tiveletek bőségesben végezhesen. az mi hívünkre, az Nagyságos Batthyány Ferencre bíztuk. Mikoron peniglen az dolgot Isten akarattjából szerencsésen és boldogul véghez viszitek, mindezekről tinektek, úgymint az földnek birodalmáról, melyet nektek adandók vagyunk, és mind az ti szabadságtokról örökös oklevelet adunk. Költ Bécsben . . .” (A Batthyány lt. Acta Memorabiliái között.)

Mindezekből az adatokból úgy látszik, hogy a rosszul fizetett végvári katonaság földműveskedése sokkal korábbi eredetű és szélesebben elterjedt gyakorlat volt, mint ezt idáig feltételeztük, továbbá nagy szükség idején, ha mindenképpen katonákat kellett toborozni, akár Bocskainak a Habsburgok ellen, akár Mátyás főhercegnek Bocskai ellen, akár pedig Zrínyi Miklósnak, Batthyány Ádámnak és még más kapitányoknak a török ellen, mindnyájan egy jól bevált módszerhez folyamodtak: katonáskodás fejében szabad, vagy legalábbis mérsékelt szolgáltatásokkal terhelte földet osztottak ki a nincstelen, teljesen bizonytalan egzisztenciájú szegénylegények, hajdúk, a különböző végvárak között hányódó kóbor elemek között. A XVII. század első feléből jónéhány ilyen letelepítő pátenset ismerünk a Dunántúlról is, e pátenseken kívül azonban, mint feltételeztem is, egész sor újabb adat van a Dunántúl-szerte majorkodó, telket is művelő, gazdálkodó végvári katonákról és a végvár alatti malmukban őrlő hajdúkról. Ezeknek az elemeknek a tudatában fel sem merült az a lehetőség, hogy nemesekké váljanak s az uralkodó osztály

soraiba kerüljenek kollektív nemesítés útján, eszményük — és a megvalósult gyakorlat — a szabadparaszti státus volt. E célkitűzés ebben a formájában, véleményünk szerint, konkrétabb és realisabban remélhető programot adhatott a jobbágyságnak, és ezért szinte nagyobb fontosságúnak tekintjük, mint Bocskai egyetlen alkalommal megnemésített, néhány ezer hajdújának a példáját.

E szabadparaszti „vitézlő rend” ideológiáját azután az szabta meg, hogy ki fogadta fel őket ki ellen, vagyis kinek köszönhették a létbizonytalanság helyett életüknek viszonylag kedvezőbb alakulását.

Így Bocskai hajdúi, mint a referátum is rámutat, nyilván a Habsburg-ellenes, protestáns nemesség ideológiai befolyása alatt állottak. Novumként tünteti fel, s ez így is van, hogy a XVI. századi törökellenes keresztény ideológián túlmenően, a Bocskai-felkeléssel kapcsolatban született meg a magyar „nemzet”-et a németekkel szembeállító, hazafias ideológia.

Adataink szerint azonban ugyancsak a XVII. század első felében megszületett a keresztény–pogány török ellentétpártól eltérő, ugyancsak a magyar „nemzetet”, „hazát” a törökkel szembeállító, nemzeti ideológia is, éspedig az akkor még többé-kevésbé konstansan lojális, királyhű dunántúli nemesség sugalmazására. Mind Makkai László, mind pedig Benczédi László referátumából az derül ki, és az adott problémakörön belül teljesen meggyőzően, hogy a vallásos ideológia a Habsburg-ellenes küzdelmek során nyert „nemzeti” színezetet. Véleményünk szerint azért jutottak erre az eredményre, mert mindketten Habsburg-ellenes mozgalmakat vizsgáltak, vagy olyan korszakokat, amikor e kérdés élesen előtérbe került. Szerintünk a megfogalmazást itt is ki kellene terjeszteni: *úgy látszik, hogy a fejlődésnek egy bizonyos fokán, a XVII. század elején országszerte olyan — ugyancsak a nemesség köréből származó, de a szabadabb életfeltételekhez jutott végváriak és hajdúelemek körében élénk visszhangra talált — ideológia alakult ki, amely adott esetben nem feltétlenül a Habsburgok ellen irányult, hanem a magyaroknak valamely, egy adott idegen elnyomó hatalommal való szembenállását fejezte ki immár nem kizárólag keresztény–pogány, hanem magyar–török, vagy magyar–német viszonylatban, attól függően, hogy mikor, mely területen, s nem utolsósorban a nemesség mely csoportján belül melyik jelentette a nagyobb veszélyt.*

E fenti megállapításokhoz még hozzáfűzném, hogy amennyire alkalmatlan mindenfajta keresztény vagy nemzeti tudat hordozására a deklasszált, nincstelen, sehová sem tartozó szegénylegények, fosztogató „szabad hajdúk” szinte társadalmon kívül élő rétege, annyira jó talajnak bizonyultak a valamennyire rendezett körülmények között, viszonylagos szabadságban élő végvári vitézek és a közéjük álló, megtelepített hajdúk. Ezekben azután komoly hivatástudat fejlődött ki s nélkülözéseket is vállaltak *házájuknak* a töröktől való megvédéséért.

Az eddig elmondottakat hadd támasszuk alá konkrét adatokkal. A gazdag forrásanyagban való gyors tallózás után is plasztikus kép bontakozik ki a dunántúli végházakban élő, igen gyakran gazdálkodó katonaság, hajdúság életmódjáról. Nem vitás, hogy e területen az 1606. évi zsitvatoroki békét követő ún. békeévtizedekben is a török volt a főellenség. Noha az egyre megújított békekötések igyekeztek fenntartani a status quot s megtiltották a törököknek további falvak meghódoltatását s a hódolatlan falvak fosztogatását, e „béke” csak papíron állt fenn. Batthyány Ádám dunántúli főkapitány gondosan számontartotta és összeíratta a törökök által okozott károkat. Így megtudjuk, hogy csupán 1630—1641 között nagyjából Vas és Zala megyék területén a törökök 2205 katonát, hajdút, parasztot, asszonyt és gyermeket öltek meg vagy vittek rabságba és 28 újabb falut hódoltattak meg. 1643-ban a kanizsai pasa tucatnyi újabb falu meghódoltatását követelte; tömegesen maradtak ránk a Batthyányak által lemásoltatott török fenyegetőlevelek, amelyeket a hódoltatásra kiszemelt falvak bírúinak küldtek. — Ugyancsak 1643-ban fél év alatt a végházakból és a falvakból 241 személyt hurcoltak el a törökök s 35-öt öltek meg. A nagybirtokos Batthyányak, akik nemzedékről-nemzedékre egyben dunántúli főkapitányok is voltak, igyekeztek védelmet nyújtani a falvak lakosságának, annál is inkább, mert maguk is a környéken lévén birtokosok, részben saját jószágukat is védelmezték. Ezt fejezték ki Batthyány Ádám 1646. évi földosztó pátensének a bevezető szavai is: „Látván a pogány

török ellenségnek ellenünk való keménységét és dühösségét, ki minden erejével és hánis praktikájával azon vagon, fárad és mesterkedik, az mint kedves hazánknak minden részeibe beljebb bocsátkozzék és maga igája alá vegyen mindeneket, ezeknek azért hogy igyekezetüket amennyire tőlünk lehetne, Isten segítségéből meggátolhatnánk és a körül való darab föld lakosinak securitást adhassunk, . . .” Kétségtelenül bizonyos török-ellenes érdekközösség alakult ki e fenyegetett területek földesurairól, jobbágyságai és a végvárák katonái között: ha más-más okokból is, mindegyiküknek érdeke volt a török hatalmának megfékezése. S ha a rosszul fizetett végváriak követtek is el a lakosság ellen excessusokat (bár főkapitányuknak, a Batthyányaknak birtokait általában nem merték háborgatni), a végváriak is védelmezték a törökök ellen a jobbágylakosságot, amikor az módjukban állott. Sok levelünk, jelentésünk van arról, hogy rabokat szedő törököket megtámadtak és az elhurcolt jobbágyokat kiszabadították, ha idejében hírt vehették és elég erejük volt hozzá. Értesítették a falvak bíráit, ha tudomást szereztek a törökök rablóportyázásainak tervéről. A jobbágyok éppígy kötelesek voltak értesíteni a végháziakat, ha valami „török hírt” megtudtak. Ha pedig a végváriaknak nem volt erejük szembe szállni a törökkel, figyelmeztetést küldtek a falvaknak, mint pl. Bessenyei István komári főkapitány 1643-ban a tokorcsiaknak. A törökök fenyegető levelét másolatban megküldte nekik és azt tanácsolta: „Jó atyámfiai, tokorcsiak mind fejenként . . . a falut összegyűjtsétek, a levelet megolvassátok, magatokra gondot viseljétek és úgy vigyázzatok, hogy dolgotokkal most az aratásban rajta ne vesszettek, ha azelőtt hódoltak voltatok, most is hódolást ne hagyjátok, kicsinnyel sok kárt ne valljatok, az dolgot az uraknak tudtára adjátok, magatokra gondot viseljétek . . .”

Ha a jobbágyok leveleit, kérvényeit olvassuk, úgyszólván kizárólag ügyes-bajos dolgaik elpanaszolásával találkozunk, minden elvi megnyilatkozás nélkül, azonban elképzelhetetlennek tartjuk, hogy az adott körülmények között, amikor a törökök a lakosság élet- és vagyonbiztonságát hosszú évtizedeken keresztül nap-nap után veszélyeztették, ne alakult volna ki bennük is a közös veszélynek és valamiféle összetartozásnak a tudata. A parasztbér körében ez a tudat inkább az etnikumtól független közös „haza” fogalmára irányult, így kértek védelmet a törökök elől észak felé menekülő és letelepedő horvátok, s épp így egyaránt veszélyeztetve érezte magát e határmenti vidék magyar és német jobbágysága.

A jobbágyokénál hasonlíthatatlanul tudatosabb ideológiával rendelkeztek a végváriak, akik annak ellenére, hogy sok helyen földet is műveltek, gyakran igen siralmas életkörülmények között éltek.

Hogy a számtalan adat közül csak egyet említsünk, az egerszegiek panaszkodtak 1620-ban, hogy ilyen fizetetlenül alkalmatlanok a rossz állapotban levő végház megőrzésére: „mert feleségünket, gyermekünket . . . ilyen rossz félszer palánkban másoknak prédára nem hagyhatjuk”.

A végváriak gazdálkodása sokszor a katonai fegyelem rovására ment. Erről panaszkodik 1636. július 25-i levelében Tóti Lengyel Farkas kiskomári kapitány: „Vagyon panasgom Nagyságodnak (Batthyány Ádámhoz írja) az itt való vitézlő népre is, kíváltképpen a hajdúságra, hogy hírem nélkül sokan közülük csak menten mennek ki a helyből, sokszor vagon az, hogy kereskedésre és egyéb szükségekre húsz-huszonöt hajdú csak hírem nélkül menten mennek. ha az vajdáknak szölok felőle, hogy nem kellene hír nélkül jární, nem fenyítik meg őket, azt mondják, hogy fizetetlenek lévén, avval kell élni, az mit kaphatnak, az mely dolog igaz is, de ugyan nem méltó volna hír nélkül jární senkinek . . . Tizenhatodik esztendeje, hogy ez helyben lakom, de még eddig olyan szabadságban nem voltak, mint mostan.” A pölöskei kapitány, Eördögh István kíségető katonákat kér főparancsnokától „hazájához való, igaz jó szeretetiért”, legalább néhány hétre, a takarás idejére, mert katonái úgy elszéledtek, „soha be nem vehetem őket, sokszor vagon, napestig magam állom az instrázsát”.

Mentességeikért azonban időről időre harcolniuk is kellett. Így az egerszegiek pl. 1645-ben kéri Batthyány Ádámot, támogassa dézsmamentességre irányuló törekvésüket „püspök uramnál”, amint a szentgrótiak, bériek, kéméndiek és kapornakiak sem adnak dézsmát, s mivel „a török ellen minden esztendőben fegyveres kézzel kapáljuk meg a szőlőnköt”.

A végváriak a jobbágyokénál szabadabb életformájuk mellett is sok viszontagságnak, nélkülözésnek voltak kitéve, mégis fizetetlenül, sokszor éhezve is, félreismerhetetlen bennük a hivatástudat. Így az „egerszegi tiszttviselők, lovas és gyalog sereg fejenként” írják 1621-ben Horvát Bálint körmendi főkapitánynak: „Az mi penig fizetésünk állapotját illeti, arról minekünk Isten s világ lehet fő bizonyosságunk, hogy ha az többi végekkel együtt ime eleget túrtunk az magunk nehéz munkájával táplálván magunkat, fizetetlenül őrizzük a végházakat hazánknak, ezután is tehetségünk szerint igyekezünk abban megmaradni.”

Nagy vitézi öntudatuk is van. Egy alkalommal ezt írták megyei alispánoknak: „Tudja pedig kegyelmetek azt, hogy salus et permansio az végházakbul áll.” A közösségi összetartozás érzése hatja át őket, s akárkitől, akármely módon nem hagynak maguknak parancsolni. 1638-ban pl. az egerszegiek panaszt emeltek kapitányuk, „Darabos uram” ellen Batthyány Ádámnál, mert az kicsiny dolgokért is káromkodva szidta őket, „az mely szitok nem vitéz embert illet... Nyilván lehet pedig Nagyságodnál is, hogy amennyire fizetésért, jobban a tisztességért és becsületért szolgálunk ő Fölségének.”

A dunántúli végvári katonáknak, hajdúknak a XVII. század első felében használt frazeológiájában legtöbbször a haza, az ország kifejezés fordul elő, így a lenti-i sereg ezt írta 1642-ben: „hogy ne essék valami kára az országnak a lövészszám miatt s mind az őfelsége végházának”. 1624-ben az egerszegiek: „az közönséges jóra és hazánk megmaradására tekintve...” Ugyancsak ők 1641-ben: „ha immár se Vas megyének, sem országnak nem kellünk...” Hasonló adatokat szinte korlátlan mennyiségben idézhetnénk. Előfordulnak ilyen kitételek is: „igaz magyar szívvel bíró haza fia vagyok, az igaz keresztényi vér és hozzátok való jóakarát”; „szegény hazánkbéli kereszténység”; „áldja meg a jó Isten Nagyságodat kedves jó egészséggel és hosszú étellel, szegény országunknak és nemzetünknek szerencsével”; „Isten sokáig éltesse Nagyságodat keresztény hazánk javára s nemzetünk megmaradására”: